

Mila ORLIĆ

Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru

JAVNI DISKURSI, NACIONALNE MEMORIJE I HISTORIOGRAFIJA NA SJEVERNOJADRANSKOM PROSTORU

Mila ORLIĆ

Sveučilište u Rijeci

UDK: 323.281(497.5-3 Istra)''19''

930(497.5-3 Istra)''19''

94(497.5-3 Istra)''19''

UDC: Pregledni rad

Ključne riječi: Istra, javni diskurs, „egzodus“ i „fojbe“, politika sjećanja, nacionalna i transnacionalna historiografija.

U članku se kritički analiziraju politike sjećanja na ratno i poslijeratno razdoblje na području Sjevernog Jadrana, te različiti nacionalni historiografski pristupi toj temi. Autorica teksta ističe potrebu primjenjivanja komparativne i transnacionalne perspektive u analizi spornih događaja na sjevernojadranskom prostoru.

Jedna od glavnih karakteristika sjevernojadranskog prostora jest stalno ispreplitanje povijesti i pamćenja, tišine i zaborava, osobnog sjećanja i kolektivnog identiteta. Premda se radi o uskom prostoru, između Trsta, Rijeke i Pule, on je doprinio izgradnji i osnaženju nacionalnih identiteta triju država i triju većinskih zajednica koje tamo žive, talijanske, slovenske i hrvatske. Zbog toga je cijela ta regija – shvaćena više historijski nego geografski – bila objektom političkih sukoba te dugih i razdirućih simboličkih sporova. Naime, iako su granice između država određene već više desetljeća, a u slovenskom slučaju čak i “izbrisane” ulaskom u Europsku uniju, linije javnih memorija i kolektivnih identiteta ostaju i dalje čvrsto razdijeljene. Otvaranje granica između Italije i Slovenije u svibnju 2004., umjesto da stvori preduvjete za nastanak nove europske historiografije, je pak ojačalo razdjelnice između “nacionalnih” memorija, pokrenuvši novu fazu krutosti.

Upravo je te 2004. godine talijanski parlament usvojio zakon br. 92, kojim je ustanovljen “Dan sjećanja” “s ciljem očuvanja i obnavljanja sjećanja na tragediju Talijana i na sve žrtve fojbi, na egzodus Istrana, Riječana i Dalmatinaca iz njihove postojbine nakon Drugog svjetskog rata i na složena zbivanja na istočnoj granici”.¹ Premda s jedne strane ovaj zakon u nacionalno pamćenje vraća stranicu povijesti koja je dugo bila sklanjana, on s druge pak strane pridaje dotad nepoznatu pozornost tragičnim zbivanjima koja su između 1943. i 1945. potresla Trst i Istru i koja nisu nalazila svoje mjesto u službenim rekonstrukcijama Drugog svjetskog rata. K tome, ta dugo ignorirana i zanemarivana zbivanja preuzela je recentna javna memorija, smjestivši ih u temelje procesa konstrukcije (ili bolje rekonstrukcije) nacionalnog identiteta, nakon razdoblja krize političkog sistema u Italiji na početku devedesetih godina, u okvirima šireg konteksta kraja Hladnoga rata.² U tom novom javnom pamćenju, koje je na različite načine obilježje mnogih europskih zemalja i koje je na univerzalniji način utjelovljeno u sjećanju na Shoah, dominira pozornost, nerijetko opsesivna, prema “žrtvama” dvadesetog stoljeća.³ Kako je to Tony Judt napisao u svom djelu *Postwar*, došlo je do prijelaza “s povijesti koju pišu pobjednici, na povijest koju pišu žrtve”:

Europa neposrednog poraća izgrađena je na namjernom iskrivljenju pamćenja, na zaboravljanju kao stilu života. Nakon 1989. je pak iznova izgrađena na kompenzacijskom suvišku pamćenja, na javnom institucionaliziranom prisjećanju kao nosivom stupu kolektivnog identiteta.⁴

U taj opći smjer nakon 1989. uklapaju se i zbivanja na sjevernojadranskom prostoru (iako s laganim “zakašnjenjem” u usporedbi s drugim zemljama), koja opet svoj odraz nalaze u analognim tendencijama i u Hrvatskoj i u Sloveniji.⁵ Ipak,

---

1 Zakon od 30. ožujka 2004., br. 92, objavljen u Gazzetta Ufficiale, 16. travnja 2004.

2 O tome v. Guido FRANZINETTI, “La riscoperta delle “foibe””, u: Jože PRIJEVEC, *Foibe. Una storia d'Italia*, Torino: Einaudi 2009.

3 O odnosu između povijesti i pamćenja v: Enzo TRAVERSO, *Il passato: istruzioni per l'uso. Storia, memoria, politica*, Verona: Ombrecorte 2006; Annette WIEVIORKA, *L'era del testimone*, Milano: Raffaello Cortina, 1999. Avishai MARGALIT, *L'etica della memoria*, Bologna: Il Mulino, 2006. Tzvetan TODOROV, *Gli abusi della memoria*, Napoli: Ipermedium, 1996.

4 Tony JUDT, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, New York: Penguin Press, 2005, 829.

5 O slovenskom slučaju v. Marta VERGINELLA, “La Slovenia tra memorie ritrovate e storie sottratte”, u Guido CRAINZ, Raoul PUPO, Silvia SALVATICI (ur.), *Naufreggi della pace*, Roma: Donzelli, 2008.

način na koji su se razvili procesi (re)konstrukcije javnog pamćenja u te dvije zemlje poprilično je singularan. Počevši od devedesetih godina konfrontiraju se dva jasno razlučena, čak i međusobno inkompatibilna pamćenja koja se pozivaju, prvo na partizanski Narodnooslobodilački pokret (NOP), i drugo na žrtve tog istog pokreta.⁶ Rezultat je toga procesa, posebice u slučaju Hrvatske, svojevrsni kratki spoj, koji je i dalje na djelu, tako što se javno pamćenje istodobno napaja sjećanjima na žrtve i sjećanjima na njihove krvnike. Jedan od temeljnih stupova “nove” Hrvatske postalo je tako pamćenje “Bleiburga”, odnosno sjećanje na žrtve obračuna partizana s pripadnicima i suradnicima Nezavisne Države Hrvatske, dok se na drugoj strani, nova nacionalna javna memorija nastavlja vraćati na antifašističku borbu i na pobjedu NOP-a. Upravo zahvaljujući toj pobjedi Hrvatska je ostvarila značajno teritorijalno proširenje, posebno u Istri, a na račun Italije. Stoga bi potpuni raskid s pamćenjem Narodnooslobodilačkog pokreta implicirao, bar u *teoriji*, dovođenje u pitanje poslijeratnih teritorijalnih stečevina te otvaranje, više ili manje svjesno i više ili manje izravno, kontroverznog pitanja definicije nacionalnih granica. Dakle, u pamćenje “pobjednika” Drugog svjetskog rata na kontradiktoran se način uvuklo novo pamćenje, suprotnoga predznaka, ono “porazenih”, prikazanih kao “žrtava”.

S druge strane, u Italiji, (re)konstrukcija javne memorije poslije 1989. bila je, u određenom smislu, mnogo koherentnija, tako što je primijenjena strategija samo-identifikacije s figurom žrtve, a ne one krvnika. Na tom tragu, u pravu je Paolo Rumiz kada piše kako je Italija jedina europska nacija koja ima čak dva dana posvećena Pamćenju, i to na način da oba počivaju na nemarnom odnosu prema vlastitim povijesnim odgovornostima, ako ne čak i na njihovoj negaciji, odnosno na okrivljavanju drugih i odrješenju sebe samog: “Mi, nevini; oni, barbari. Položemo lovorove vijence i vraćamo se svojim domovima zadovoljni što smo, još jednom, bili *dobri* Talijani”.⁷ Ta sklonost kao da savršeno slijedi načelo koje je Ernest Renan opisao još daleke 1882., na skupu na Sorboni: “kada je riječ o nacionalnom sjećanju, žalovanje vrijedi više od proslave pobjeda jer sa sobom povlači obaveze i zajednički napor”.⁸ Naime, operacije političke naravi, kao što

6 O tome v. Franko DOTA, *Zaraćeno poraće: konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb: Srednja Europa, 2010.

7 Paolo RUMIZ, “Foibe e Risiera, la strana ‘simmetria’”, *Il Piccolo*, Trieste, 10.2.2009.

8 Ernest RENAN, *Che cos'è una nazione? e altri saggi*, Roma: Donzelli, 1998 (1993), 20 (16). Ovu Renanovu primjedbu upotrijebio je James L. Gelvin u važnoj analizi javnih i historiografskih implikacija izraelsko-palestinskog sukoba, kojeg, slično kao i slučaj “istočne granice”, pothranjuje kontrapozicija različitih nacionalnih narativa. Usp. James L. GELVIN, *Il conflitto israelo-palestinese. Cent'anni di guerra*, Torino: Einaudi 2007, 11, 17.

je ustanovljavanje “Dana sjećanja”, gotovo su isključivo fokusirane na nacionalni i identitetski aspekt, zanemarujući složene povijesne procese dugoga trajanja. U tom su smislu znakovite riječi talijanskog predsjednika Giorgia Napolitana, izgovorene prigodom obilježavanja Dana sjećanja u veljači 2007. godine:

[...] već u trenutku kad se razbuktao prvi val slijepoga nasilja u tim krajevima, u jesen 1943., međusobno su se našli isprepleteni “ustaničko udjeljivanje pravde po kratkom postupku, nacionalistički paroksizam, socijalno motivirana osvetoljubivost i plan iskorjenjivanja” talijanske prisutnosti na onome što je nekoć bilo, a prestalo je biti Julijskom krajinom. Na djelu je dakle bio pokret mržnje i krvoločnog bijesa te slavenski aneksionistički plan, koji je prevagnuo u prvom redu u Ugovoru o miru iz 1947., da bi poprimio nastrane obrise “etničkog čišćenja”.⁹

I bez detaljnijeg sagledavanja pojedinih specifičnih aspekata govora predsjednika Napolitana, u njemu se mogu nazrijeti barem dvije naznake općih, pa čak i dominantnih trendova koji se nadovezuju na prevladavajuće usmjerenje publicistike i medija kada je riječ o tzv. istočnoj granici.¹⁰ Prva se tiče nacionalne dimenzije prizvanih događaja: sva su zbivanja analizirana *isključivo* iz gledišta sukoba sa “slavenskim” neprijateljem – gdje je “slavenski” pridjev čija se problematičnost često podejenuje. Uistinu, negativna implikacija upotrebe tog termina proizlazi iz sklonosti da se simplifikacijom i vezivanjem za višu i općenitiju kategoriju (“Slavene” koji kao takvi tvore većinu naroda srednjoistočne Europe) opisuje narode sa svojom posebnom poviješću i svojim specifičnim imenom (u konkretnom slučaju Hrvate i Slovence, ili u širem smislu, Jugoslavene). Pritom se ne može smetnuti s uma da je taj izraz bio ispunjen negativnim i uvredljivim valencijama (pa i otvoreno rasističkim) kroz njegovu sistematičku upotrebu na graničnom prostoru za vrijeme fašističkog režima. Druga se naznaka nalazi izražena u konceptu “etničkog čišćenja” (izraz koji je ušao u opću upotrebu tijekom jugoslavenskih ratova u devedesetim godinama)

---

9 Govor predsjednika Republike Italije Giorgia Napolitana prigodom obilježavanja “Dana sjećanja”, Palača Quirinale, 10. veljače 2007. („Intervento del Presidente della Repubblica, Giorgio Napolitano, in occasione della celebrazione del “Giorno del Ricordo“, [www.quirinale.it](http://www.quirinale.it/elementi/Continua.aspx?tipo=3&key=930), <http://www.quirinale.it/elementi/Continua.aspx?tipo=3&key=930> (1.11.2012).

10 Talijanski termin “confine orientale” (istočna granica), koji se odnosi na čitav sjevernojadranski prostor, generalno je prihvaćen u javnom diskursu, medijima i publicistici, kao i u većem dijelu talijanske historiografije.

kojim se naglašava sklonost jugoslavenskih naroda “krvoločnom bijesu”. Očividno je da pribjegavanje stereotipu “Slavena” (koji je više ili manje svjesno ispunjen predrasudama) i primjena (prividno neutralnije i znanstvenije) kategorije “etničkog čišćenja” teže uzajamnom osnaživanju.¹¹ Međutim, posebnost slučaja “istočne granice” u talijanskim znanstvenim i javnim raspravama proizlazi iz činjenice da je, za razliku od onoga što se inače događa u ovakvim primjerima, upravo jedan dio same historiografije taj koji sadržava i diseminira izričaje i predrasude koji podrazumijevaju drastičnu simplifikaciju povijesne zbilje i koje se onda, kao takve, usađuje u javno mnijenje.

Tim se simplifikacijama često pridružuje i teškoća (sve izraženija u talijanskom javnom mnijenju) da se zbivanja na granici pokuša umjestiti u širi vremenski luk, koji bi u razmatranje uzimao složenije (i duže) razdoblje fašističkog režima, kao i namjerno uklonjene stranice talijanske nacionalne povijesti, kao primjerice fašističke koncentracijske logore uspostavljene za pripadnike jugoslavenskih naroda za vrijeme Drugog svjetskog rata.¹² Štoviše, posljednjih godina u Italiji svaki javni nastup u kojemu se nastoji uključiti razdoblje fašističke vlasti u analizu zbivanja na “istočnoj granici” izlaže se riziku da bude optužen za relativizaciju navodnog apsolutnog i metahistorijskog karaktera “fojbi”, ili čak za negaciju njihove povijesne istinitosti ili pak boli koju se proživjele njihove žrtve.

Potencijalnu kontradiktornu i često konfliktnu narav odnosa između javnoga pamćenja, koje tvori temelj nacionalnog identiteta, i historiografske elaboracije, već je bio naslutio Ernest Renan:

Zaborav, a reći ću čak i historijska pogreška, ključni su faktor u nastanku jedne nacije pa zbog toga razvitak povijesne znanosti može često predstavljati opasnost za naciju. Naime, povijesna istraživanja na svjetlo dana iznose nasilne događaje koji prate rođenje svih političkih formacija, pa i onih čije su posljedice blagotvorne [...]. Sada je bit svake nacije u tome da njezini članovi dijele zajedničku baštinu, ali i u tome da su svi zaboravili mnoge druge stvari.¹³

11 O upotrebi izraza “etničko čišćenje” u odnosu na zbivanja na “istočnoj granici” i, u širem smislu, o izjednačavanju egzodusa Talijana Istre, Dalmacije i Rijeke s Holokaustom v. Pamela BALLINGER, *History in Exile. Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton: Princeton University Press, 2003.

12 O fašističkim logorima općenito v. Carlo Spartaco CAPOGRECO, *Mussolinijevi logori: internacija civila u fašističkoj Italiji: (1940.-1943.)*, Zagreb: Golden marketing, 2006. (*I campi del duce. L'internamento civile nell'Italia fascista (1940-1943)*, Torino: Einaudi, 2004).

13 RENAN, *Che cos'è una nazione*, 8-9.

Dok se u ovom slučaju ne može zaniijekati “razvitak povijesne znanosti” u izučavanju sjevernojadranskog prostora, i u tom smislu posebnu zaslugu valja priznati istraživačima “s granice” (Talijanima, Hrvatima i Slovencima)¹⁴ koji se desetljećima bave kompleksnom problematikom “fojbi” i egzodusa, ipak, ne može se ne primijetiti očividne (i još neprevladane) teškoće u pokušajima da se izađe iz nacionalnih historiografija ili, bolje rečeno, kako se izrazila Marta Verginella, da se “historija odveže od nacije”.¹⁵ Valja ipak podsjetiti da nije nedostajalo pokušaja u tom smjeru, posebice uspostavom bilateralnih povijesno-kulturnih komisija (one talijansko-slovenske, kao i one talijansko-hrvatske), koje pak nisu uspjele nadvladati etnocentrične interpretacije, tipične za nacionalne historiografije i “binarno čitanje” događaja kojim se čvrsto razdvajaju dvije nacionalne zajednice.¹⁶

Općenito govoreći, možemo ustvrditi da interpretativni modeli koje je do sada ponudila historiografija ne pružaju priliku da se povijesni procesi na sjevernojadranskom prostoru promatraju iz šire, a tada i mnogo tragičnije perspektive, koja bi u obzir uzela kako nacionalne, tako i europske dinamike konteksta Drugog svjetskog rata i njegova nasljeđa. Iz tog razloga bi oba spleta zbivanja koja dominiraju historiografskim scenarijem “istočne granice” – “fojbe” na jednoj strani, i “egzodus” na drugoj strani – trebala biti kontekstualizirana komparativnom metodom, kako na nacionalnom, tako i na europskom planu. Imajući uvijek na umu da komparativna metoda, kako je to naglasio Marc Bloch, ne znači “puki lov na sličnosti”, već “podrazumijeva [...] izrazito živi interes prema uviđanju razlika, bile one izvorne ili pak rezultat divergentnih putanja, proizašlih iz iste ishodišne točke”.¹⁷

---

14 Premda je inovativni istraživački napor ponajviše plod rada istraživača iz pograničnog područja, nije moguće zanemariti doprinos drugih znanstvenika kao što su Pamela Ballinger, Rolf Wörsdörfer, Guido Franzinetti, Sabine Rutar i drugi.

15 Marta VERGINELLA, „Comunità di confine e miti nazionali“, *I viaggi di Erodoto*, 28 (2010), 9.

16 Važno je također naglasiti kako talijansko-hrvatska komisija nakon prvog sastanka 1993. godine nije dalje nastavila s radom, dok je talijansko-slovenska nakon niza historiografskih rasprava izradila 2001. godine Izvješće, dostupno u tiskanom obliku u dodatku knjige: Grupa autora, *Dall'impero austro-ungarico alle foibe. Conflitti nell'area alto-adriatica*, Torino: Bollati Boringhieri 2009, ili na mrežnoj stranici:

http://www.storicamente.org/commissione_mista.pdf. Na hrvatskom jeziku objavljeno je kao: “Izvješće Slovensko-talijanske povijesno-kulturne komisije: Slovensko-talijanski odnosi 1880.-1956.” (prev. Vera Hrga). *Adrias – Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu*, XV (2008), str. 251-281.

17 Marc BLOCH, “*Per una storia comparata delle società europee*”, u: Isti, *Storici e storia*, Torino: Einaudi 1997, 120.

Krenemo li od pretpostavke da fenomen, koji je historiografija odlučila (i opet simplificirajući) nazivati terminom “fojbe”,¹⁸ pripada u mnogo širi okvir fenomena obračuna na koncu Drugog svjetskog rata, tada bi bilo poželjno da ga se počne sagledavati iz komparativne perspektive i bez nacionalnih etiketa. Možda ćemo jedino na taj način uistinu uspjeti shvatiti što se zbilo između 1943. i 1945. na sjevernojadranskom prostoru te istovremeno obogatiti naše spoznaje drugim ključnim elementima, koliko ideološkim i socijalnim, toliko i onim nacionalnim. Naime, jedino iz perspektive rata i revolucije – kako je to pokazao Andrea Graziosi¹⁹ – moguće je razumjeti sve nijanse vala nasilja koji je zahvatio mnoge europske zemlje u završnoj fazi rata. “Fojbe” bi stoga trebale biti postavljene u odnos kako sa zbivanjima u srednjoistočnoj Europi – ispreplićući problematiku nasilja s onom nacionalnih manjina (od kojih su neke bile vezane za sile Osovine) – tako i s talijanskim zbivanjima, odnosno s onim što se događalo u mučnoj fazi izlaska zemlje iz građanskog rata, posebice u takozvanom “trokutu smrti” u oblasti Emilije.²⁰

Analogno problematici “fojbi”, i problematiku “egzodusa” talijanskog stanovništva iz sjevernojadranske regije nakon Drugog svjetskog rata također bi trebalo bolje formulirati. “Egzodus” valja promatrati kao dio mnogo šireg procesa premještanja stanovništva kojim je na kraju rata bilo zahvaćeno oko 15 milijuna ljudi.²¹ Te politike prisilnog preseljenja, službeno sankcionirane na Konferenciji u Potsdamu (od 17. srpnja do 2. kolovoza 1945.), imale su podršku Saveznika koji su se borili protiv Hitlera, a koji su sada trebali reorganizirati poslijeratnu Europu. Najveću je žrtvu podnijelo njemačko stanovništvo (oko 12 milijuna ljudi) na koje je primijenjeno načelo kolektivne odgovornosti za započeti i izgubljeni rat. Glavno poprište prisilnog iseljavanja bile su njemačkim stanovništvom

18 Radi se, naime, o “simboličkom” terminu kojim se želi referirati na širi spektar masovnog nasilja nad vojnicima i civilima u Julijskoj krajini u razdoblju od jeseni 1943. pa da proljeća 1945. V. također Raoul PUPO, Roberto SPAZZALI, *Foibe*, Milano: Bruno Mondadori, 2003.

19 V. Andrea GRAZIOSI, *Guerra e rivoluzione in Europa. 1905-1956*, Bologna: Il Mulino, 2001. O toj temi v. također Jan T. GROSS, „Social Consequences of War: Preliminaries to the Study of Imposition of Communist Regimes in East Central Europe“, *Eastern European Politics and Societies*, 2 (1989). Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji: okupacija i kolaboracija: 1941-1945*, Zagreb: EPH - Novi liber, 2010. (Stanford: Stanford University Press, 2001).

20 O tome v. Mirco DONDI, *La lunga liberazione. Giustizia e violenza nel dopoguerra italiano*, Roma: Editori Riuniti, 2004.

21 Od čega oko 12 milijuna Nijemaca, 1,5 milijuna Poljaka, 600.000 Ukrajinaca, 270.000 Talijana, 150.000 bugarskih Turaka, 120.000 Mađara, 73.000 Slovaka, 22.000 Albanaca. Navedene brojke preuzela sam iz knjige: Antonio FERRARA i Niccolò PIANCIOLA, *L'età delle migrazioni forzate. Esodi e deportazioni in Europa, 1912-1953*, Bologna: Il Mulino, 2012.

naseljene regije Njemačke koje su anektirane nizu zemalja, od Poljske i SSSR-a, do Čehoslovačke i država jugoistočne Europe. Slično Nijemcima, na udaru su se našli i narodi optuženi za kolaboraciju s nacističkim Novim poretom, kao Mađari, Slovaci, Ukrajinci i, u određenom smislu, Talijani. Iako su Poljaci bili žrtve nacističke okupacije, i oni su se našli na udaru mjera prisilnog preseljenja, s ciljem stvaranja novih, etnički homogenih političkih prostora.²² Za razliku od prvog poraća, kada su pretežno bile premještane granice među državama, a ne toliko stanovništvo (uz važan grčko-turski izuzetak), nakon Drugog svjetskog rata premještanjem stanovništva postavljene su pretpostavke za nove državne ustroje, koji su se gotovo u potpunosti poklapali sa svojim referentnim nacionalnim zajednicama. Politika pojednostavljivanja složenih nacionalnih slika miješala se i preklapala s politikom socijalnih prevrata stratificiranih struktura proizašlih iz primata “vladarskih naroda”. Njemačke, talijanske, mađarske zajednice su se za vrijeme rata u miješanim regijama srednje i jugoistočne Europe okoristile hitlerovskim Novim poretom. Kada je konačno poražen, na njih se sručio bijes podčinjenih naroda koji su sile pobjednice, ovisno od slučaja, tolerirale ili pak podržavale.²³

Međutim, jugoslavenski slučaj pokazuje supstancijalne razlike u postupanju prema (“novim” ili “starim”) nacionalnim manjinama. Najradikalniji tretman, koji se u konkretnom smislu manifestirao kroz bezodložno isključenje čitave zajednice iz zemlje, bio je namijenjen Nijemcima,²⁴ ali ne i Talijanima. U Istri je bilo mnogo partizanskih boraca talijanske nacionalnosti koji su se digli na oružje protiv zajedničkog njemačkog neprijatelja pa se na talijansko stanovništvo nije gledalo, barem ne službeno, kao na nacionalnog neprijatelja, kojeg treba istjerati iz zemlje u trenutku njezina oslobođenja. To se pitanje donekle postavilo u neposrednom poraću, kada se protivljenje aneksiji i uspostavi novih vlasti, koje je izražavao dobar dio lokalne talijanske komponente, jasnije i snažnije pokazalo. U jugoslavenskim arhivima nije pronađen nijedan dokument, ni na jednoj razini vlasti – ni onoj lokalnoj, ni republičkoj, pa ni saveznoj – koji bi ukazivao na namjeru čišćenja Istre od Talijana.²⁵ Ono što pak vrlo jasno proizlazi iz dokumenata

---

22 O premještanjima stanovništva v. također Mark MAZOWER, *Mračni kontinent. Europsko dvadeseto stoljeće*, Zagreb: Prometej, 2004, 228.

23 Mark MAZOWER, *L'Impero di Hitler. Come i nazisti governavano l'Europa occupata*, Milano: Mondadori, 2010.

24 O njemačkoj manjini u Jugoslaviji v. Marta VERGINELLA, “La Slovenia tra memorie ritrovate e storie sottratte”, u *Naufraghi della pace. Il 1945, i profughi e le memorie divise d'Europa*, Guido CRAINZ, Raoul PUPO i Silvia SALVATICI (ur.), Roma: Donzelli, 2008.

25 O tome v. posebice Mila ORLIĆ, “Poteri popolari e migrazioni forzate in Istria”, u *Naufraghi della pace*. 25-41; Ista, “La creazione del potere popolare in Istria 1943-1948”, u *Una storia*

je želja da se “eliminira” – često i upotrebom sile – “neprijatelje naroda”, odnose sve one koji su se na različite načine suprotstavljali uspostavi jugoslavenske socijalističke vlasti, pripajanju teritorija i, općenito, liniji Komunističke partije. Važno je naglasiti da se borba protiv “neprijatelja naroda” odvijala na cjelokupnom teritoriju nove jugoslavenske federacije, na svim razinama, i s posljedicama koje su nerijetko bile tragičnije od onih na istarskom poluotoku. No, to je bila politička strategija karakteristična za sve sisteme narodnih demokracija koje su se tih godina uspostavljale u srednjoistočnoj Europi.²⁶ Zbog navedenih razloga, primjena nacionalnog kriterija interpretacije, koji se javlja i u analitičkom ključu “etničkog čišćenja”, nije primjerena kako bi se objasnio složeni poslijeratni povijesni okvir u višenacionalnim regijama. Pritom je “talijansko pitanje” od veljače 1947. bilo regulirano odredbama mirovnog sporazuma. Nakon konačne aneksije Istre Jugoslaviji, Talijanima je pružena mogućnost da odaberu (kroz tzv. “opcije”) žele li zadržati talijansko državljanstvo ili steći novo, jugoslavensko. Na temelju članka 3. Pariškog mirovnog ugovora, oni koji bi “optimali” za talijansko državljanstvo, a u praksi se radilo o apsolutnoj većini, bili su prisiljeni napustiti teritorij koji je prešao pod jugoslavenski suverenitet, i to unutar godine dana od potpisa “opcije”.²⁷

Ovaj se diplomatski aspekt cijelog slučaja ne smije podcjenjivati kod cjelokupne historiografske interpretacije “egzodusa”. Njime je naime definiran međunarodni okvir unutar kojega je ogromni dio talijanske zajednice napustio talijanski poluotok.

Zaključno, jedino kada transnacionalna historiografska elaboracija bude rasvijetlila razne aspekte ovih zbivanja u komparativnom i europskom ključu, i kada bude iznjedrila interpretacije koje će biti u središtu javnih rasprava, bit će možda moguće obnoviti odnos između povijesti i nacionalnih memorija i predati definitivno prošlosti dugo nasljeđe Drugog svjetskog rata.

S talijanskog preveo Franko Dota

balcanica, Lorenzo BERTUCELLI, Mila ORLIĆ (ur.), Verona: Ombre corte, 2008.

26 Za klasičan prikaz tih zbivanja v. François FEJTÖ, *Storia delle democrazie popolari*, Milano: Bompiani, 1977.

27 Članak 3. nalaže da će “Država kojoj je teritorij ustupljen moći zahtijevati da se svi oni koji budu iskoristili opciju presele u Italiju unutar godine dana od datuma u kojemu je opcija izvršena”. V. *Trattato di pace tra l'Italia e la Jugoslavia firmato a Parigi il 10 febbraio 1947*, Clausole politiche Sezione II - Nazionalità - Diritti civili e politici. Ratificato, senza modifiche, con L. 25.11.1952, n. 3054. Gazzetta Ufficiale 24. prosinac 1947., br.295.

RIASSUNTO

IL DIBATTITO PUBBLICO E LA STORIOGRAFIA SUL “CONFINE ORIENTALE”: RIFLESSIONI PER UNA PROSPETTIVA EUROPEA

Mila ORLIĆ

Nel testo si propone una riflessione critica intorno alle politiche della memoria della guerra e del dopoguerra nell'Alto Adriatico. L'autrice pone l'accento sulla necessità di applicare una prospettiva comparativa e transnazionale nell'analisi delle vicende più controverse accadute nell'area dell'Alto Adriatico, superando i diversi approcci nazionali ai temi dei conflitti di confine.

UDK 94(497.5-15)''19''

ISSN 1846-3223

ČASOPIS ZA POVIJEST
ZAPADNE HRVATSKE
WEST CROATIAN
HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special Issue

SJEVERNOJADRANSKI
POVIJESNI PANOPTIKUM
UPPER ADRIATIC
HISTORICAL PANOPTICON

uredili/edited by:

Vanni D'Alessio - Mila Orlić

GODINA VI. i VII.

RIJEKA, 2011.-2012.

SVEZAK 6. i 7.

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske
West Croatian History Journal

Izdavač / Publisher:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci
Department of History, Faculty of Social Sciences and Humanities, University of Rijeka
Sveučilišna avenija 4, Kampus Trsat, 51000 Rijeka, Hrvatska/Croatia
tel +385(0)51/265-638

Za izdavača:

Predrag ŠUSTAR

Urednički kolegij / Editorial Board:

John ASHBROOK (Sweet Briar College), Pamela BALLINGER (University of Michigan), Daniel BARIC (Université François-Rabelais, Tours), Vesna BAUER MUNIĆ (Sveučilište u Rijeci), Emilio COCCO (Università di Teramo), Maja ĆUTIĆ GORUP (Sveučilište u Rijeci), Vanni D'ALESSIO (Sveučilište u Rijeci / Università di Napoli), Darko DAROVEC (Univerza na Primorskem, Koper), Franko DOTA (Sveučilište u Rijeci), Mila DRAGOJEVIĆ (The University of the South, Sewanee TN), Darko DUKOVSKI (Sveučilište u Rijeci), Guido FRANZINETTI (Università del Piemonte orientale, Alessandria), Kosana JOVANOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Aleksej KALC (Univerza na Primorskem, Koper), Heike KARGE (Universität Regensburg), Borut KLABJAN (Univerza na Primorskem, Koper), Mila ORLIĆ (Sveučilište u Rijeci), Gherardo ORTALLI (Università di Venezia), Vjeran PAVLAKOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Maja POLIĆ (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka), Dominique REILL (University of Miami), Ludwig STEINDORFF (Christian Albrechts Universität zu Kiel), Sabine RUTAR (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg), Franjo ŠANJEK (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), Fabio TODERO (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione in Friuli Venezia Giulia, Trieste)

Ovaj broj uredili / This issue's editors:

Vanni D'ALESSIO (glavni urednik / Editor in Chief),
Mila ORLIĆ (zamjenica glavnog urednika / Vice Editor in Chief)
Kosana JOVANOVIĆ (tajnica - urednica prikaza knjiga / Secretary - Book Review Editor)

Suradnici/Collaborators:

Emma UDOVIČIĆ, Lana OREŠKI, Vedran SULOVSKEY

Jezična redakcija:

Autorska

Grafička priprema:

Jan HYRAT

Kontakti/Contacts:

Vanni D'ALESSIO
dalessio@ffri.hr
tel +385(0)51/265-638

Sadržaj

Proslov	8
Foreword	9

Pogledi na Sjeverojadranski prostor i njegovu historiografiju **Views on the Upper Adriatic and its Historiography**

Mila ORLIĆ	
Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru	13
Raoul PUPO	
Alcuni problemi di storia comparata: l'alto Adriatico dopo le due guerre mondiali	23
Raoul PUPO	
Neki problemi komparativne povijesti: sjeverni Jadran nakon dva svjetska rata	33
Guido FRANZINETTI	
The Former Austrian Littoral and the Rediscovery of Ethnic Cleansing	43
Vanni D'ALESSIO	
Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o "Istočnoj granici"	55
Franko DOTA	
Od usuda povijesti do fatalne greške: hrvatska historiografija o stradavanju i iseljavanju Talijana Istre i Rijeke	77

Nova istraživanja o Sjevernom Jadranu **New Research on the Upper Adriatic**

Milan RADOŠEVIĆ	
Higijenske i zdravstvene prilike u zapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata s posebnim osvrtom na Istru	99
Marko MEDVED	
Razmišljanje o nekim historiografskim problemima višenacionalne Riječke biskupije (1925.-1969.)	125

Nevenka TROHA	
The Slavic-Italian Brotherhood. Aspects of the Role the Italians had in the Slavic-Italian Anti-Fascist Union	149
Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ	
Uspostava i organizacija civilnih i vojnih vlasti u poslijeratnoj Rijeci	163
Gloria NEMEC	
Processi di formazione della minoranza italiana, memorie e interpretazioni sul tema delle opzioni	179
Gloria NEMEC	
Procesi formiranja talijanske manjine, pamćenje i interpretacije problematike “optacija”	211
Prikazi i izvještaji	
Reviews and Notes	
Piero PURINI	
Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975 (Milan MARTUSLOVIĆ)	245
Marino MANIN	
Istra na raskrižju: O povijesti migracija pučanstva Istre (Ivan ŽAGAR)	251
Slaven BERTOŠA	
Osebjuno mjesto Austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku (Matija DRANDIĆ)	255
The Royal Body Conference (Kosana JOVANOVIĆ)	260
36. Pazinski memorijal - znanstvenostručni skup (Ivan ŽAGAR)	267
Upute budućim autorima	272
Guidelines for future submissions	273